

Конституційні основи правового статусу суддів у радянській Україні за Конституцією 1978 року: історико-правові аспекти

Стаття присвячена аналізу конституційно-правових основ статусу суддів у радянській Україні за Конституцією 1978 року, визначено фактори, що впливали на їх формування. Досліджено динаміку окремих елементів правового статусу суддів в ході реалізації конституційних положень. Зроблено висновок про те, що хоча режим протягом аналізованого етапу не змінювався, конституційні положення, що закріплювали правовий статус судді та його окремі елементи, еволюціонували від конституції до конституції.

Ключові слова: правовий статус, правовий статус судді, правосуддя, суддя, судова система.

Постановка наукової проблеми та її значення. У процесі становлення правової держави в умовах трансформації сучасного українського суспільства простежується очевидна залежність рівня ефективності правосуддя від регламентації основ правового статусу суддів. Успішне вирішення цієї проблеми багато в чому залежить від наукового аналізу та вивчення діяльності вітчизняних суддів на різних етапах історичного розвитку судової системи, що дає змогу глибше зрозуміти специфіку конституційних основ правового статусу суддів і забезпечити наступність їх розвитку.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У радянський період дослідження проблематики статусу суддів розглядалося в контексті побудови комуністичної держави, хоча з простеженням конституційних і судоустрійних аспектів. У тій чи іншій мірі дані пиляння досліджували тодішні вчені-конституціоналісти, зокрема Є. Козлова, С. Кравчук, С. Русінова, В. Савіцький, І. Фарбер та інші. Тому сьогодні з'являються можливість і необхідність всебічно дослідити та переосмислити конституційні основи правового статусу суддів, узагальнюючи відповідні наукові напрацювання.

Мета й завдання статті. Використання історико-правового методу при дослідженні основ правового статусу суддів в наші дні не була предметом самостійних наукових розвідок. Саме тому виникнення основ правового статусу суддів варто розглядати у нерозривному зв'язку з історією держави і права в цілому, та історією суду і судочинства, зокрема. Наведене вище зумовлює мету статті – крізь призму узагальненого аналізу наукової історико-юридичної літератури дослідити розвиток основ правового статусу суддів за Конституцією 1978 року на теренах радянської України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Конституція радянської України від 30 січня 1937 року була направлена на декларування судової влади народу, а точніше у розділі сьомому «Суд і прокуратура» встановлювались конституційні засади правосуддя та основи правового статусу суддів. Так, зокрема, стаття 89 Конституції наголошувала, що «Народні судді районних (міських) народних судів обираються громадянами району (міста) на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на п'ять років. Народні засідателі районних (міських) народних судів обираються на загальних зборах робітників, службовців і селян за місцем їх роботи або проживання, військовослужбовців – по військових частинах строком на два роки» [1]. Таким чином, достатньо уваги у даному конституційному акті приділялося і інституту виборності суддів.

Досить цікавою з точки зору конституційного закріплення основ правового статусу суддів є формалізація інституту незалежності суддів. Так, стаття 92 Конституції наголошувала, що «Судді незалежні і підкоряються тільки законам» [1].

Черговим конституційним актом, що відображував новий стан розвитку радянської державності була Конституція (Основний Закон) СРСР від 7 жовтня 1977 року, у якій також зайшло місце і для закріплення судової влади. Зокрема, розділ сьомий, який називався «Правосуддя, арбітраж і прокурорський нагляд», містив главу 20 під назвою «Суд і арбітраж», що передбачала окремі положення конституційних основ правового статусу суддів. Хоча багато в чому її першопочаткові норми були схожими (якщо не ідентичними) положенням попередньої Конституції 1937 року. Так, відповідно до ст. 152 Конституції СРСР 1977 року «Народні судді районних (міських) народних судів обираються громадянами району (міста) на основі всезагального, рівного і прямого

виборчого права при таємному голосуванні строком на п'ять років. Народні засідателі районних (міських) народних судів обираються на зборах громадян за місцем їх роботи або проживання відкритим голосуванням строком на два з половиною роки. Вищестоящі суди обираються відповідними Радами народних депутатів строком на п'ять років. Судді військових трибуналів обираються Президією Верховної Ради СРСР строком на п'ять років, а народні засідателі – зборами військовослужбовців на два з половиною роки. Судді і народні засідателі відповідальні перед виборцями або органами, що їх обрали, звітують перед ними і можуть бути ними відкликані у встановленому законом порядку» [2]. Залишалась і норма, яка формалізувала інститут незалежності суддів. Так, стаття 155 Конституції СРСР декларувала, що «Судді і народні засідателі незалежні і підкоряються лише закону» [2].

Практика конституційного творення в радянські часи передбачала прийняття республіканських конституцій на основі загальносоюзних основних законів, які виступали їх політико-правовою основою. Не є винятком з цього правила і остання з конституцій радянської України – Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, була прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року [3, с. 236-277].

Дана Конституція мала найбільш розвинутий вигляд, з-поміж інших радянських конституцій в частині закріплення правосуддя. Разом з тим, положення Конституції УРСР 1978 року в багатьох випадках прямо чи опосередковано відтворюють положення Конституції СРСР 1977 року, яка мала надзвичайно вагомий вплив на її форму і зміст, що прямо зазначалося у преамбулі до Конституції радянської України 1978 року: «Народ Української Радянської Соціалістичної Республіки ... відповідно до Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 року ... приймає і проголошує цю Конституцію» [3, с. 237]. Наприклад, стаття 149 Конституції УРСР 1978 року, яка проголошувала здійснення правосуддя тільки судом є дослівним відтворенням статті 151 Конституції СРСР 1977 року, стаття 153 Конституції УРСР щодо незалежності суддів та народних засідателів та підкорення їх тільки законам була відповідним відтворенням статті 155 Конституції СРСР 1977 року.

Однак, не дивлячись на це, з точки зору закріплення порядку формування суддівського корпусу, дана Конституція безумовно стала кроком уперед порівняно з попередніми конституціями радянської епохи. Так, Конституція передбачила такий порядок виборності судів і суддів у статті 150: «Всі суди Української РСР утворюються на засадах виборності суддів і народних засідателів. Народні судді районних (міських) народних судів обираються громадянами району (міста) на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на п'ять років. Народні засідателі районних (міських) народних судів обираються на зборах громадян за місцем їх роботи або проживання відкритим голосуванням строком на два з половиною роки. Вищестоящі суди обираються відповідними Радами народних депутатів строком на п'ять років. Судді і народні засідателі є відповідальними перед виборцями або органами, що їх обрали, звітують перед ними й можуть бути ними відкликані у встановленому законом порядку» [3, с. 273].

Прийняття Конституції УРСР 1978 року створило підґрунтя для створення законодавчої бази щодо правового статусу суддів. Надзвичайно плідним в цьому плані було 5 червня 1981 року, коли було прийнято цілий ряд законодавчих актів, зокрема: Закон УРСР «Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР», Закон УРСР «Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР», Закон УРСР «Про судоустрій України». Все це і є продовженням розвитку конституційних основ правового статусу суддів радянського зразка.

Наступний і останній період реформування радянського правосуддя припадає на період перебудови, що почався у 1985 році. 28 червня 1988 року на XIX Всесоюзній конференції КПРС у своїй доповіді М. Горбачов наголосив на проведенні великої судової реформи [4]. Законом СРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) СРСР» від 1 грудня 1988 року, до останньої було внесено важливі конструктивні зміни, в тому числі і до норм, що регламентували інститут конституційних основ правового статусу суддів. Зокрема, стаття 152 Конституції передбачала, що «Народні судді районних (міських) народних судів, судді крайових, обласних і міських судів обираються відповідними вищестоящими Радами народних депутатів. Судді Верховного Суду СРСР, Верховних Судів союзних і автономних республік, судів автономних областей і автономних округів обираються відповідно Верховною Радою СРСР, Верховними Радами союзних і автономних республік, Радами народних депутатів автономних областей і автономних округів. Народні засідателі районних (міських) народних судів обираються на зборах громадян за місцем їх проживання або

роботи відкритим голосуванням, а народні засідателі вищестоящих судів – відповідними Радами народних депутатів. Судді всіх судів обираються строком на десять років. Народні засідателі всіх судів обираються строком на п'ять років. Судді і народні засідателі відповідальні перед органами або виборцями, які їх обрали, звітують перед ними і можуть бути ними відкликані у встановленому законом порядку» [5].

Суттєвої модернізації зазнала і стаття 155 Конституції, котра декларуючи, що «Судді і народні засідателі незалежні і підкоряються лише закону» встановлювала наступні гарантії правового статусу суддів: «Суддям і народним засідателям забезпечуються умови для безперешкодного і ефективного здійснення їх прав та обов'язків. Будь-яке втручання в діяльність суддів і народних засідателів по здійсненню правосуддя є неприпустимим і тягне за собою відповідальність за законом. Недоторканність суддів і народних засідателів, а також інші гарантії їх незалежності встановлюються Законом про статус суддів в СРСР та іншими законодавчими актами Союзу РСР і союзних республік» [5]. Варто наголосити ще на одних змінах, котрі були внесені до Конституції СРСР Законом «Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР» від 14 березня 1990 року. Даним Законом передбачалось незастосування принципу виборності стосовно суддів військових трибуналів, оскільки вони мали призначатися Президентом СРСР. Крім того, статтю 152 Конституції було доповнено нормою наступного змісту: «Суддів і народних засідателів може бути відкликано в установленому законом порядку» [6].

Подібна ситуація відбувалась і в радянській Україні, коли 27 жовтня 1989 року було внесено зміни до Основного Закону, в тому числі і в частині правосуддя. Зокрема, стаття 150 Конституції УРСР вже виглядала таким чином: «Всі суди Української РСР утворюються на засадах виборності суддів і народних засідателів. Народні судді районних (міських) народних судів обираються відповідно обласними, Київською міською Радами народних депутатів. Судді Верховного Суду Української РСР, а також обласних судів, міжобласного, Київського міського суду Верховною Радою Української РСР. Народні засідателі районних (міських) народних судів обираються на зборах громадян за місцем їх проживання або роботи відкритим голосуванням, а народні засідателі вищестоящих судів – відповідними Радами народних депутатів. Судді всіх судів обираються строком на десять років. Народні засідателі всіх судів обираються строком на п'ять років. Судді і народні засідателі є відповідальними перед органами або виборцями, які їх обрали, і можуть бути ними відкликані у встановленому законом порядку [7].

Аналогічно до загальносоюзної Конституції було доповнено статтю 153 Основного Закону УРСР такого змісту: «Суддям і народним засідателям забезпечуються умови для безперешкодного і ефективного здійснення їх прав та обов'язків. Будь-яке втручання в діяльність суддів і народних засідателів по здійсненню правосуддя є неприпустимим і тягне за собою відповідальність за законом. Недоторканність суддів і народних засідателів, а також інші гарантії їх незалежності встановлюються Законом про статус суддів СРСР та іншими законодавчими актами Союзу РСР і Української РСР» [7].

Чергові зміни до Конституції Української РСР було внесено Законом від 24 жовтня 1990 року, яким статтю 150 Основного Закону було доповнено нормою наступного змісту: «Судді не можуть бути народними депутатами і на час виконання своїх обов'язків припиняють членство у будь-яких політичних партіях і рухах» [8].

Висновки. Отже, даний етап становлення конституційних основ правового статусу суддів характеризується певною внутрішньою еволюцією. Не зважаючи на те, що режим протягом аналізованого етапу не змінювався, конституційні положення, що закріплювали правовий статус судді та його окремі елементи, еволюціонували від конституції до конституції.

Таким чином, можемо підсумувати, що цей період характеризується закріпленням конституційних основ правового статусу суддів в конституціях тоді ще радянської України, що дало змогу акцентувати увагу науковців на дослідженні даного поняття, визначенні його ролі та місця в тодішній судовій системі.

Джерела та література

1. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/001_001.
2. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 7 жовтня 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm#vii>.
3. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня

1978 року // Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Право, 1997. – С. 236-277.

4. Матеріали XIX Всесоюзної конференції Комуністическої партії Советського Союзу, 28 июня – 1 июля 1988 г. – М.: Политиздат, 1988. – 316 с.

5. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) СРСР: Закон СРСР № 9853-XI від 1 грудня 1988 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v9853400-88>.

6. Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР: Закон СРСР від 14 березня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90>.

7. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української РСР від 27 жовтня 1989 року . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/8303-11>.

8. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української РСР від 24 жовтня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/404-12>.

Кравчук В., Кравчук М. Конституционные основы правового статуса судей в советской Украине по Конституции 1978 года: историко-правовые аспекты. В процессе становления правового государства в условиях трансформации современного украинского общества прослеживается очевидная зависимость уровня эффективности правосудия от регламентации основ правового статуса судей. Успешное решение этой проблемы во многом зависит от научного анализа и изучения деятельности отечественных судей на различных этапах исторического развития судебной системы, позволяет глубже понять специфику конституционных основ правового статуса судей и обеспечить преемственность их развития. Статья посвящена анализу конституционно-правовых основ статуса судей в Советской Украине по Конституции 1978 года, определены факторы, которые влияли на их формирование. Исследована динамика отдельных элементов правового статуса судей в ходе реализации конституционных положений. По заключению авторов данный этап становления конституционных основ правового статуса судей характеризуется определенной внутренней эволюцией. Несмотря на то, что режим в течение рассматриваемого этапа не изменялся, конституционные положения, которые закрепляли правовой статус судьи и его отдельные элементы, эволюционировали от конституции к конституции.

Ключевые слова: правовой статус, правовой статус судьи, правосудие, судья, судебная система.

Kravchuk V., Kravchuk M. Constitutional Principles of Judge's Legal Status in Soviet Ukraine under the Constitution of 1978: Historical and Legal Aspects. In the process of a law-governed state formation, in the conditions of modern Ukrainian society transformation the interdependence of the justice efficiency level and the legal regulations of judge's status is quite obvious. The successful solution of this problem depends largely on the scientific analysis and study of the local judges activities at different stages of the historical development of the judicial system, which contributes to deeper understanding of the concept specifics of the legal status of judges and its constitutional foundations. The study considers the dynamics of certain elements of the legal status of judges development during the implementation of the constitutional provisions. According to the authors, the current formation stage of the constitutional foundations of the legal status of judges is definitely characterized by internal evolution. Although the regime within the time framework under analysis did not change, the constitutional provisions that consolidated the legal status of the judge and its certain elements had been evolving from the constitution to the constitution.

Key words: legal status, judicial status of a judge, justice, judge, judicial system.